

Illés Péter: *Tájélfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek. Néprajzi, történeti és szociokulturális antropológiai írások az Őrség, a Vasi-Hegyhát/Kemeneshát és a Kemenesalja kistájáról.* Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely, 2017. 231 old.

A nagyalakú, a szőlőlevél mélyzöld színét borítóján visszatükröző könyv Illés Péter néprajzkutató, a Savaria Múzeum munkatársa írásait tartalmazza, aki több mint egy évtizede foglalkozik különféle nézőpontból a Nyugat-Dunántúl, elsősorban Vas megye szőlőhegyeivel és a rajtuk gazdálkodó birtokos közösségekkel. A tanulmánykötet főcíme kellőképpen kifejezi azt a komplex kulturális jelenséget, amivel a szerző elemzéseiben foglalkozni kíván. A „tájélfenntartó” jelző arra utal, hogy a birtokos közösségek tevékenységük eredményeként egy sajátos kultúrtípus-típust tartottak/tartanak fenn, ahol nemcsak szőlő- és bortermeléssel foglalkoztak/foglalkoznak, hanem összetett gazdálkodást folytattak/folytatnak. A „gazdaközösség” kifejezés találoán jelzi azt, hogy a Nyugat-Dunántúl szőlőhegyein a szőlőbirtokosok a történeti múltban gyökerezően a termelési célok megvalósítására gazdasági/érdekvédelmi szervezetekbe tömörültek.

Különböző tudományos folyóiratokban és tanulmánykötetekben 2005 és 2016 között megjelent tizenegy tanulmány sorakozik a műben. Teljességgel egyetérthetünk Gráfik Imrénék az *Előszóban* hangoztatott azon meglátásával, miszerint az egyes szövegek önállóan is olvashatók, ugyanakkor szerves tematikus egymáshoz kapcsolódásuk révén egy lokális kutatás foglalataként, összegzésekként is értelmezhetők. A szerző a szövegeket nem pusztán újraközölte, hanem esetenként átdolgozta, kiegészítette, a felhasznált szakirodalmat és a közgyűjteményi forrásokat egységesítette. A könyv szerkezetét a kronologikus táji-történeti feldolgozást váró olvasó talán „nem szokványosnak” érezheti. A szerző – megítélésünk szerint – újszerű módon fűzi egybe szövegeit: elsőként a jelen, illetve a közelmúlt esettanulmányokban megfogalmazott állapotrajza áll előttünk, majd az egyes kulturális jelenségek „hagyományos” előzményei, gyökerei tárulnak fel a történetiségben, zömmel a XVIII–XX. század időkeretében.

A kiadványban – ahogyan ezt az alcím is érzékelteti – jól megférnek egymással a történeti, néprajzi és szociokulturális antropológiai írások, amelyek lehetőséget biztosítanak arra, hogy az olvasó előtt bizonyos gazdasági-társadalmi jelenségek változásának folyamata is kibontakozhasson. Ez a sokoldalúság jellemzi a szerző kutatómunkáját is, hiszen a levéltári források és a múzeumi gyűjteményekben fellelhető archív fotók illetve kéziratok mellett alapos helyszíni terepnyitást is végzett. Utóbbival célja elsősorban az volt, hogy a jelen állapotokat dokumentálja, rögzítse. Ezek társadalmi szempontból is nagy jelentőségű folyamatok, a tudatos közösségépítés példái, akár új szőlőhegy „alapításával”, akár az évszázados múltú területeken az emlékezet helyeinek létrehozásával. A táj, a gazdálkodás vagy éppen az építészeti kultúra terén működő értékmegőrző és rekonstrukciós tevékenységben, a helyi közösségek belső erősítésében ugyanakkor egyre nyitottabbá válásában, valamint a turizmusfejlesztésben a szerző méltán emeli ki – amit jelen sorok írói némi személyes tapasztalat alapján is igazoltnak látnak – a zömmel fiatalok alapította és alkotta oszkói Hegypásztor Kör tevékenységét. Illés Péter a kötetben több alkalommal jó érzékkel világít rá arra a tényre, hogy a kisüzemi szőlőgazdálkodás illetve a kisparcellás szőlőhegyek fennmaradásának az egyik legfontosabb feltétele éppen a helyi közösségek megléte.

A kötet írásai jól érzékeltetik, hogy a szőlőhegy sajátos életvilág. Ennek térbeli vonatkozásait, vagyis a falutól vagy a (mező)várostól való elkülönülését, különbözőségét, történetileg a szőlőkben való kint lakás tényét és tiltását, a hegytörvényeket és földesúri rendtartásokat, a hegyközségek működését és az extraneus (külső) birtoklást bemutató és elemző szövegrészek támasztják alá, a jelenig ívelően pedig egy sajátos társas életforma bemutatása érzékelteti. Megjelenik emellett az időbeli tényező is, melynek kontextusában a szőlőhegy egy letűnt, egykor étellel teli, esetenként idealizált világgként mutatkozik meg, de ugyancsak egyfajta időtényező érhető tetten a generációk szőlőhegyhez való viszonyának különbözőségeiben (pl. az idősebb korosztály szinte mindennapi „hegyre járása”).

Az önálló kötetbe rendezett tanulmányok egyik kiemelkedő tudományos értéke az, hogy egy olyan térség szőlő- és borgazdálkodásáról és borkultúrájáról tár fel új adatokat, amelyet a néprajzi-történeti kutatások korábban kevésbé érintettek. Ennek egyik oka feltehetőleg abban keresendő, hogy a Dunántúl délnyugati régiója hagyományosan nem tartozott a minőségi bortermelő területek közé. Meglátásunk szerint másik jelentős hozadéka a kötetnek az, hogy a szerző egyes tanulmányok keretei között próbál olyan korszakok gazdálkodási viszonyaival is behatóan foglalkozni, amelyek korábban szinte egyáltalán nem keltették fel a kutatók érdeklődését. A XX. század második felében, elsősorban a szocialista évtizedek idején lezajlott változások dokumentálása már csak azért sem mellőzhető, mivel nélkülük az 1990-es évek elejétől kibontakozó folyamatokat sem tudnánk kellő pontossággal megragadni és értelmezni. Az igényes kivitelű, gazdagon illusztrált könyv anyaga bár földrajzi értelemben véve regionális-lokális, e helyi sajtóságokat mégis szakmai szempontból a társadalomtudományok aktuális kérdésfelvetéseit reprezentáló, általános érvényű fogalmi keretbe (emlékezet, örökség, szimbólum, identitás stb.) ágyazva igyekszik értelmezni a szerző. Meglátásai újszerűek, tudományos eredményei előremutatóak és sokrétűen hasznosíthatók.

Mód László – Simon András

Barcsi Istvánné Márkus Mária: *Vát története az írások és emlékezetek tükrében*. Vát Község Önkormányzata. Szombathely, 2015. 360 old.

A faluban felnőtt szerző hosszú évek során óriási gyűjtőmunkát végzett a monográfia megírásához. Kutatott levéltárakban és könyvtárakban; segítséget kért régészektől és néprajzosoktól; járta a földhivatalokat. Felhasznált a faluval kapcsolatos írásokat, melyeknek szerzői részben szintén váti születésűek. Beszélgetett idős emberekkel, 80–90 éves „élő lexikonokkal”, családtagokkal. A hallott/olvasott ismereteket egyeztetette és kiegészíthette saját emlékeivel, hiszen gyermekkorától sok mindent megtanulhatott, megtapasztalhatott ő maga is. Külön értéke munkájának ez a személyes jelenlét; vallomás-mondataiból átsüt az a nagy szeretet és rajongás, amit szülőföldje iránt érez.

Az olvasó zavarba ejtően nagy mennyiségű információval szembesül a vaskos, mintegy 740 képpel (!) és több tucat táblázattal, térképpel illusztrált könyv forgatásakor. Persze értjük e nagy vállalkozás nehézségeit, dilemmáit: a szerzőnek „nem volt szíve” szelektálni, szigorúan bánni az összegyűjtött anyaggal, a képekkel, szövegekkel. Ebből is adódhatott, hogy bizonytalanság érezhető az időrendben, helyenként következetlenség a témák, fejezetek, kisebb egységek kezelésében. Átfedések vannak részek között, és ismétléseket fedezhetünk fel. (S igen, az új kiadványok jelentős részénél meg kell állapítani: szükséges lett volna még egyszer átolvasni, „ától cettig” a hibákat kijavítva.)

Nem könnyű e bő termésben eligazodni, de aki megteszi – kellő rostálással –, az kincsekre lel. Vát őstörténetében – a „földben őrzött múlt”-ban – kutatva megcsodálhatunk egy itt talált vaskori leletet: a Savaria Múzeumban rekonstruált tűzhely- és oltámaradványok egyedülállóak az ország nyugati szegletében. A falura vonatkozó írott források a XIII. század első felétől ismertek; a településnév változatos írásmód-sorozat végén – Wald–Walt–Walth–Wat–Vath–Vát – nyerte el mai formáját. A magyar középkor századaiban harminc nemesi család birtokolta a területet, míg aztán a XVII. századtól a Nádasdyak következtek. – Magyar szakos tanáraink közül vajon hányan tudják, hogy Arany János Kapsos könyvének, ha áttételesen is, köze van Váthoz? A család egyik kései sarja, Nádasdy Tamás ajándékozta a ma már felbecsülhetetlen értékű ereklyét szeretett tanárának, Gyulai Pálnak, aki tovább adta „méltóbb kezekbe”.

Tiszteletre méltó birtokos volt a XX. század első felében a Csillag család; nevezetes a Csillag-kastély és major. A Tanácsköztársaság megszámolt napjaiban a falu huszonnégy órán belül összegyűjtötte a hadisarcot a túszul ejtett két fiú életéért; a nem kis összeget később az özvegy visszafizette,

és további segélyeket osztott ki a hadiárvának. (Az egyik fiú, a tragikus véget ért Csillag Béla, híres műgyűjtő volt.)

Felemelő és drámai események jöttek egymást követően vagy párban a későbbiekben is, a 2. világháborúban és utána. Egy fiatal lányt bombatámadáskor ért halálos lövés saját udvarukon, kíváncsisága miatt. S mily megindító lehetett a hadifogoly hazaérkezése négy év után. Szomorú épített értékeink pusztulása: a Csillag-kastélyt széthordták; Szentkúton a templomot bombatalálat érte, de a Mária-kegykép csodálatos módon megmenekült. (A katonai reptér miatt háborúban különösen veszélyes célpont volt a település. Súlyos kegyeleti emlék a temetői közös sír ötvenhét hősi halottal.)

Az elsőtétülő „békeévek”: beszolgáltatások, börtön a képtelen mennyiség és határidő miatt; térszesítés, azaz: „hogyan lett a mindenhez értő földművelőből szakképzett, szakmunkát végző bér-munkás?” (Egy kardos menyecske esete az agitálókkal – ilyen is volt: „nem tudnak maguk annyit énekelni, hogy belépjek... a Bakler Józsi sokkal többet énekel az ablakom alatt, hogy hozzámenjek a földjeimmel.”)

Az iskolatörténetet a XVII. századtól követhetjük nyomon – természetesen itt is az utolsó száz év kap nagyobb figyelmet. Szép méltatásokat olvashatunk e téren meghatározó személyiségekről, köztük Kapiller Bertalan kántortanítóról, aki majd' fél évszázadig szolgálta a „templomot s az iskolát”. A hitélet-fejezetben olvashatunk bővebben a Szent Kozma és Damján titulusú templomról és a Vát-Szentkút történetéről. Kiemelendő a legújabb időkben Ince atya tevékenysége, aki jó másfél évtizedes munkálkodása alatt – Prádlai Istvánné tanárnő és mások segítségével – „csodákat művelt” a lelkesítés terén és az ifjúság körében.

Az utolsó nagy fejezet a néprajzi vonatkozásokat gyűjti egybe – igaz, „Váton a népzene, néptáncnak nem volt hagyománya; a fafaragásnak, díszes népi bútorkészítésnek, pingálásnak sem találjuk tárgyi nyomait, és jellegzetes népviselettel sem találkozhatunk.” Szépérzéssel megáldott, ügyes kezű férfiak és asszonyok azonban mindig voltak és vannak: kezük művének remek darabjaiban gyönyörködhetünk a képes oldalakon. (Azok a csipkék, terítők, hímzett munkák!...)

Kincses falu ez a Vát – kiderül a könyvből –, a pusztítások és pusztulások ellenére is. Teremtett és megőrzött értékeire méltán büszke lehet a szerző és minden helyi olvasó.

Kapiller Ferenc